

Marian Jeżowski

Znaczenie słownika rymów dla atrybucji utworu : czy Jan Andrzej Morsztyn jest autorem "Responsu"?

Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej 79/3, 121-125

1988

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MARIAN JEŻOWSKI

ZNACZENIE SŁOWNIKA RYMÓW DLA ATRYBUCJI UTWORU
CZY JAN ANDRZEJ MORSZTYN JEST AUTOREM „RESPONSU”?

Wydawca *Utworów zebranych* Jana Andrzeja Morsztyna (Warszawa 1971), Leszek Kukulski, zamieścił wśród liryków *Lutni*, po wierszu 19 tego zbioru, noszącym tytuł *List do jegomości pana Otwinowskiego, podczaszego sendomirskiego* (s. 16—17), związany z nim *Respons* i opatrzył go numerem 19a (s. 17—18). O autorstwie tego drugiego wiersza nie wyraził swego zdania ani w *Utworach zebranych*, ani też w *Corrigendach do „Utworów zebranych” Jana Andrzeja Morsztyna* („Pamiętnik Literacki” 1974, z. 2). Wskazywałoby to, że co do autorstwa wiersza nie miał żadnych wątpliwości. Zresztą gdyby je miał, zaszeregowałby wiersz do *Dubiów*.

Wydaje się mało prawdopodobne, żeby umieszczając *Respons* razem z *Listem* chciał sugerować, że rejestruje rzecz tak, jak została podana w rękopisie (a nie jest to autograf, tylko odpis sporządzony przez nieznanego kopistę), bo uważa, iż choć utwór ten, jak wskazuje jego treść i formuła zakończenia, rzeczywiście wyszedł spod pióra Otwinowskiego — to zgodnie z wolą Morsztyna odpowiedź winna następować zaraz po liście

W *Utworach zebranych* jest jeszcze jeden wiersz pt. *Respons*. Znajduje się w *Wierszach ulotnych*, po utworze 9, *Konsolacja*, opatrzone numerem 9a (obydwa na s. 341). A w *Uwagach wydawcy* znajdujemy zaczerpnięty z przekazu T tytuł pierwszego z tych utworów, z dodatkową informacją: *Konsolacja. Pana Morstyna podskarbiego wiersz do pewnej damy warszawskiej, której się zalecał pan Syruć Litwin*. Dalej zaś uwaga dotycząca *Responsu*: „W przekazie T dopisek przy tytule: »Wichert, rezydent brandenburski, potem o nią konkurował, ale nadaremnie«” (s. 944).

Trudno przypuszczać, by Kukulski wierzył, że ta odpowiedź na *Konsolację* została napisana przez ową damę. Analogia w połączeniu dwu wierszy tu i tam — mogła utwierdzić go w przekonaniu, że jest to powtarzający się chwyt literacki. A zatem w obu wypadkach zgodnie z przekazami C, L i T umieścił te utwory w parach i opatrzył wspólnym numerem, sygnalizującym związek między nimi, w przekonaniu, że wola Morsztyna nie mogła być inna. Widocznie więc miał pewność, że oba *Responsy* należą do utworów tego poety.

A inaczej sądził Piotr Chmielowski. Publikując *Poezje oryginalne i tłumaczone* Jana Andrzeja Morsztyna (Warszawa 1883) zamieścił *Respons* na s. 73, z notatką: „Podajemy tu odpowiedź Otwinowskiego, za wartą w rk. Oss. *Lutni*”.

Zgodnie z tą notatką Chmielowskiego — w tomie 3 *Nowego Korbuta* jako pierwszą pozycję w twórczości Waleriana Otwinowskiego wymieniono: „*Respons*. (Odpowiedź na list wierszowany Jana Andrzeja Morsztyna)”. Z tego też „Pierwszego wydania zbiorowego”, które opracował Chmielowski, przedrukował Jan Dürr-Durski *Respons* w książce *Arianie polscy w świetle własnej poezji* (Warszawa 1948), o czym informuje *Nowy Korbut* (s. 78).

Kukulski skrupulatnie wyławiał teksty przypisywane błędnie Morsztynowi. W *Utworach zebranych* wymienił ich 60, wśród nich 49 właśnie z *Poezji oryginalnych i tłumaczonych*, w *Corrigendach* dodał jeszcze 2 inne. A *Respons* zamieścił wśród utworów Morsztyna. Ale skoro nie dał żadnych wyjaśnień, nie mamy pewności, że jemu wiersz przypisywał.

Jakkolwiek by było, sprawa autorstwa tego utworu całkowicie jasna nie jest. Dla jej rozstrzygnięcia trzeba szukać przekonujących dowodów. Pomocą w tych poszukiwaniach może być ukończony przeze mnie niedawno *Słownik rymów Jana Andrzeja Morsztyna*¹.

Z *Indeksu wyrazów rymowych* (stanowiącego jedną z części tego *Słownika*) dowiedzieć się można, że spośród wszystkich 5415 wyrazów rymowych występujących w utworach poetyckich Morsztyna aż 2967 pojawia się tylko raz. Stanowi to 54,8% wszystkich komponentów rymowych i mówi o dużym bogactwie językowym właściwym sztuce rymotwórczej tego poety. Nie jest też bez znaczenia dla naszych poszukiwań, w których będziemy próbowali wykazać, że autor *Responsu* rymował tak jak Morsztyn.

W toku roztrząsania sprawy wypadnie baczną uwagę zwrócić na *List do jegomości pana Otwinowskiego, podczaszego sendomirskiego* i na *Nadgrobek Jegomości Panu Walerianowi Otwinowskiemu, podczaszemu sendomirskiemu, 1647*, będą więc dla wygody posługiwał się używanymi w *Słowniku* symbolami tytułów tych utworów: Lut/19 i NOt. Pragnę jeszcze zaznaczyć, że dokonując przeglądu wyrazów rymowych nie uwzględniam wewnętrznych komponentów rymu ani wariantów leksykalnych rejestrowanych w *Słowniku*, aby nie zaciemniać wartości dowodowej podanych obserwacji. Wśród rymów wewnętrznych bowiem mogą być nie zamierzone przez poetę, a wśród wariantów leksykalnych — wyrazy przekreślone w źródle pierwotnym, z którego korzystał kopista, albo nawet wyrazy pochodzące od samego kopisty.

¹ Maszynopis tej pracy, złożony w Lubelskim Towarzystwie Naukowym, włączono do planu wydawniczego na rok 1990.

WYRAZY RYMOWE „RESPONSU” W ŚWIETLE „SŁOWNIKA RYMÓW JANA ANDRZEJA MORSZTYNA”

Wers	Wyraz rymowy	1	2	3	4	5	6	7	Wers	Wyraz rymowy	1	2	3	4	5	6	7			
1	drogiprzym.	16	11	0	1	9	0	4	2	z [...] drogi	15	5	0	(=)	4	(=)	3			
3	obyczaże	11	11	0	2	9	0	0	4	w [...] kraje	14	10	1	(=)	8	(=)	3			
5	do wody	65	42	1	3	39	2	17	6	do szkody	49	25	0	(=)	22	(=)	22			
7	dośćże	2	2	0	1	1	0	0	8	dołże	1	1	0	(=)	0	(=)	0			
9	oddany	6	3	0	1	2	0	3	10	od [...] odmiany	20	15	2	(=)	14	(=)	5			
11	w [...] toni	6	4	1	1	3	0	2	12	w pogoni	4	4	0	(=)	3	(=)	2			
13	w [...] drodze	(*2)	5	0	2	3	0	(*2)	14	srodze	6	6	0	(=)	3	(=)	0			
15	Milona	1	1	0	1	0	0	0	16	Palemona	2	2	0	(=)	1	(=)	0			
17	co ich	10+44	2	1	2	0	0	(-)	18	w [...] swoich	60	3	1	(=)	1	(-)	(-)			
19	w [...] straży	15	10	1	2	8	0	5	20	się [...] nie poważy	2	2	1	(=)	0	(=)	0			
21	chęci	17	15	0	8	7	1	1	22	do pamięci	13	12	0	(=)	5	(=)	0			
23	kęsknice	13	8	0	1	7	0	5	24	rodzice	1	1	0	(=)	0	(=)	0			
25	lata rzecz.	37	16	4	11	5	3	18	26	z [...] świata	27	14	2	(=)	3	(=)	10			
27	żywym	28	3	0	1	2	1	24	28	życzliwym	11	1	0	(=)	0	(=)	9			
29	po [...] grobie	25	20	6	15	5	0	5	30	sobie	47	47	7	(=)	32	(=)	0			
31	zawieram	8	2	1	2	0	1	5	32	umieram	11	3	0	(=)	1	(=)	7			
33	w [...] niewczasie	6	1	0	1	0	1	4	34	w prasie	5	1	0	(=)	0	(=)	3			
35	się wyprawic	1	1	0	1	0	0	0	36	się stawić	4	1	0	(=)	0	(=)	3			
											603	310	29				197	160		
													56			9				

W *Responsie* jest 36 wyrazów rymowych. Spośród nich jedynie 4, tj. „doleże” (w. 8), „Milona” (w. 15), „rodzice” (w. 24) i „się wyprawić” (w. 35), pojawiają się w *Słowniku* tylko raz (opatrzone znakiem: [Lut/19a]; z uwagi na niepewne autorstwo znak ten ujęty jest w nawias kwadratowy, podobnie jak znaki z *Dubiów*).

Pozostałe wyrazy rymowe powtarzają się w *Słowniku*. Zasadnicze dane liczbowe dotyczące tego można przedstawić w wykazie, inne obserwacje wymagają osobnego omówienia. Dwóch potrzebnych liczb dostarczył nam *Indeks wyrazów rymowych*, pięciu dalszych — *Słownik rymów*. W wykazie są one podawane (w górnej rubryce poziomej) w takiej kolejności:

- 1) ile razy ogółem wyraz występuje w *Słowniku rymów*;
- 2) ile razy wyraz występuje w *Słowniku* z takim zakończeniem jak w *Responsie*;
- 3) ile razy wyraz występuje w NOT;
- 4) ile razy w *Słowniku* występuje rym z takim samym zakończeniem i z tymi samymi wyrazami co w *Responsie*;
- 5) ile razy w *Słowniku* występuje rym tylko z tym jednym komponentem z *Responsu* i z takim samym zakończeniem;
- 6) ile razy w *Słowniku* występuje rym z tymi samymi wyrazami co w *Responsie*, ale z innym niż tam zakończeniem;
- 7) ile razy w *Słowniku* występuje rym tylko z tym jednym komponentem z *Responsu* i z innym niż tam zakończeniem.

Oba rymujące się z sobą wyrazy znajdują się w wykazie w tej samej linii i w takiej samej postaci jak w *Responsie*, aby widoczne było zakończenie, z jakim tam występują. Liczby: 4 i 6, umieszczam tylko przy pierwszym wyrazie danej pary rymowej (tj. po lewej stronie zestawienia), przy drugim wyrazie pary zastępuję je ujętym w nawias znakiem równości. Przy komponencie rymowym składającym się z 2 wyrazów podaję liczby użyć obydwu połączone znakiem plus. W wypadku powtarzającego się wyrazu rymowego liczby 1 i 7 figurują przy tym, który występuje w utworze wcześniej, a przy drugim znajduje się w nawiasie znak-odsyłacz do tamtego wcześniejszego użycia: (*2). Przy wyrazach „co ich” (w. 17) i „swoich” (w. 18) pomijam liczby 6 i 7, gdyż wartość dowodowa zestawienia tych wyrazów jest znikoma; zamiast nich stosuję pauzę w nawiasie.

A teraz skorzystajmy jeszcze raz z ogólnych danych liczbowych uzyskanych ze *Słownika*. Wszystkie wyrazy rymowe, których jest 5415, występują w *Słowniku* 15 814 razy, zatem przeciętna liczba powtórzeń wyrazu wynosi 2,92. Wszystkie zaś wyrazy rymowe znajdujące się w *Responsie* występują w *Słowniku* z takim samym zakończeniem jak w tym utworze 310 razy, a jest ich tylko 36, więc przeciętna liczba powtórzeń wyrazu wynosi 8,61. Jak z tego widać, wyrazy rymowe *Responsu* należą do najbardziej charakterystycznych dla sztuki rymotwórczej Morsztyna.

Wyższą jeszcze wartość dowodową mają liczby dotyczące rymów. W *Responsie* jest rymów 18, a w *Słowniku* z takimi samymi komponentami i tym samym zakończeniem jest 56. Znaczy to, że poza *Responsem* wystarczyłoby ich na więcej niż dwa utwory o podobnych rymach. Z zasobu słownika dochodzi do tego jeszcze 9 rymów mających takie same jak w *Responsie* komponenty, tylko inne zakończenie, 197 rymów z jednym komponentem z *Responsu* i takim samym zakończeniem oraz 160 z jednym komponentem z tego utworu i innym zakończeniem.

Szczególną wymowę ma trzecia liczba tego wykazu. Otóż spośród 310 powtórzeń wyrazów z *Responsu* w *Słowniku* — z takim samym jak tam zakończeniem 29 przypada na NOt, czyli utwór poświęcony domniemanemu autorowi tegoż *Responsu*. Ponadto: 14 z nich układa się w rymy o takich samych komponentach i takim samym zakończeniu jak w *Responsie*. Wśród nich jest rym: „co ich” | „swoich” (NOt, w. 401, 402). Duże znaczenie ma fakt, że jest to rym składany. W całej twórczości Morsztyna spotyka się nie więcej niż 120 rymów tego rodzaju, a powtarzanie się rymu składanego o tych samych komponentach i takich samych zakończeniach należy do rzadkości.

Godne uwagi jest też to, że w *Liście* poprzedzającym *Respons* znajduje się 1 wyraz taki sam jak w tym wierszu i ma takie samo zakończenie. Występuje on w rymie: „drogi” przym. | „srogi” (Lut/19, w. 3, 4).

Warto jeszcze dodać, że rzeczownik własny, i to dość osobliwy, pojawia się poza *Responsem* jeszcze raz z tym samym zakończeniem w rymie: „Palemona” | „grona” | „strona” (Lut/113, w. 17, 19, 21).

Poczynając od faktu, że aż 603 razy powtarzają się w rymach Jana Andrzeja Morsztyna wyrazy zrymowane w *Responsie*, a kończąc na powtórzeniu się, i to w utworze poświęconym Otwinowskiemu, identycznego rymu składanego, wszystkie przytoczone tu obserwacje przemawiają za tym, by za autora *Responsu* uznać samego Morsztyna.